

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ

ਕੰਵਲਜੀਤ ਕੌਰ

ਜੂਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ.

Abstract

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਖਿਤੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਰਾਜਨਤਿਕ ਅਤੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸਰੋਕਾਰ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਨਾਟਕ 'ਝਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ', 'ਸੱਤ ਬਿਗਾਨੇ', ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਾਟਕ ਦੀ ਇਕ ਸੰਚਾਰ - ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

Keywords: ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਨਾਟਕ, ਮਾਲਵਾ ਖੇਤਰ, ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ, ਝਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ, ਸੱਤ ਬਿਗਾਨੇ

ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਾਜ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਲੇਖਕ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪੜਚੋਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਹਥਲੇ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਟਕੀ ਅੰਦਾਜ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਮਲਵਈ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ।

ਆਂਚਲਿਕਤਾ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੀ ਨਾਟਕ ਕਲਾ ਦੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਟਕਕਾਰ ਕੋਲ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਮਲਵਈ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਨੂੰ ਮਲਵਈ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਇਕ ਨਾਟਕੀ ਜੁਗਤ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਅਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਔਲਖ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕੀ

ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਗਲਬਾਤ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਦਾ ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ ਜਿਵੇਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੈ, ਆਵਦਾ, ਥੋਨੂੰ, ਮਖੈ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਔਲਖ ਨੇ ਤਨਾਉ-ਪੂਰਨ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਰੰਗ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਹ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਜੰਮਪਲ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਟਕ ਮਲਵਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਲਈ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ‘ਬਗਾਨੇ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾ’ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਇਹ ਗਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਾਧਾਰਣ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੱਜਣ ਤੇ ਗੋਲੇ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗੋਲਾ : ਚਲ ਛੱਡ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਬਹਿ-ਜੇ ਬਾਬੇ ਆਂਗੂ ਆਵਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਸੰਥਿਆ ਪੜ੍ਹੇੜ ਬਹਿ

ਜਾਨੈ..ਤੂੰ ਗੱਲ ਕਰ ਪੀਣੀ ਐਂ ਘੁੱਟ? ਪੀ ਲੈ, ਟੰਗ ਦੁਖਣੋਂ ਹੱਟ-ਜੂ

ਗੱਜਣ : ਗੋਲਿਆ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਛੋਟਾ ਭਾਈ-ਐ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੇ ਤੀਵੀਆਂ ਨੇ ਅੱਡ ਕਰਾ..ਤੇ¹

ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਮਲਵਈ ਲਹਿਜੇ ਵਾਲੀ ਮਲਵਈ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਅੰਗਮਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆਦਾਇਕ ਵੀ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਤਰ ਸੁਚੱਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ‘ਝਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ’ ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜੱਗਾ-ਜੁਗਤੀ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਾਗੀਰਦਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜੱਗਾ-ਜੁਗਤੀ : ਫੇਰ ਭੰਤੀ ਸਿਆ ਸਰਦਾਰਾ ਜੇ ਸਾਉਣ ਭਾਦੋਂ ਤਕ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆ ਕਰਾਰ ਪੂਰਾ

ਫੇਰ?²

ਔਲਖ ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਆਂਚਲਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਂਵੇ ਉਸ ਨੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਾਧੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਖੂਬੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਵੀ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ, ਅਖਾਣ-ਮੁਹਾਵਰੇ, ਲੋਕ-ਗੀਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਕੂਲ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਬਿਹਾਰਨ ਗੰਗਾ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੰਗਾ : ਸਿਰਦਾਰ ਮੁਝੀ ਕੇ ਮੇਰੇ ਬਿਹਾਰ ਦੇਸ ਛੋਡ ਆ। ਮਨ ਨਾ ਲਾਗੇ ਇਸ ਪਰਾਏ ਦੇਸ ਮੇਂ। ਤੇਰੇ

ਪਾਉਂ ਪਕੜੂ।³

ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ‘ਸੱਤ ਬਗਾਨੇ’ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਘੱਟ ਜ਼ਮੀਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ। ਜੇ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਤੰਗੀ ਕਾਰਨ ਗੁਰਬਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੜਾ ਰਹੇ ਪਾਤਰ ਧਰਮੇ ਤੇ ਕਰਮੇ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ:

ਧਰਮਾ :..ਕਰਮਿਆ! ਰੋਟੀ ਨੀ...ਅਸੀਂ ਇਹ...ਤੇਰਾ ਮਾਸ ਖਾਨੇ ਐਂ। ਨਾਹਰੀ ਨੇ..ਚਾਚਾ ਮਾਰ
ਕੇ..ਆਪਾਂ ਮੰਗਤੇ ਬਣਾ-ਤੇ।

ਕਰਮਾ : ਕਿਉ ਮੰਗਤੇ ਕਿਉ ਬਣਾ-ਤੇ? ਚਾਚੇ ਨੇ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ? ਨਾਹਰੀ ਤਾਂ ਸੀ ਨਰ,
ਮਰਦ ਬੱਚਾ। ਐਂ ਨਾ ਆਖ ਉਹਨੂੰ।

ਧਰਮਾਂ : ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਐਂ? ਸਾਰੇ ਜੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ 'ਚ ਪਾਤੀ।

ਕਰਮਾ : ਜ਼ਿੰਦਗੀ? ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੈ ਗਿਆਨੀ ਧਰਮ ਸਿਆਂ..⁴

ਸਮਾਜ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ
ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ। 'ਸੱਤ ਬਗਾਨੇ' ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਮਿੰਦ੍ਰੇ ਜੈਕੂਰ ਦੇ ਘਰ ਆ ਕੇ ਕੁਵੇਲਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ।

ਮਿੰਦ੍ਰੇ : ਲੈ ਅੰਮਾਂ ਜੀ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਸੁੱਟੀ। ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਆਲਾ ਪੁੱਤ ਮਗਰੇ ਈ ਨਾ ਆਜੇ ਤੈਂਬੜ ਚਾਕੇ।⁵

ਇਸੇ ਹੀ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਚਨਾ ਅੱਗ ਮਚਾਉਣ ਲਈ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਫੂਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਨਹੀਂ ਮਚਦੀ ਤਾਂ
ਖਿੜ ਕੇ ਫੂਕਨੀ ਚਲਾ ਕੇ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਬਚਨਾ : ਨਾ ਮਚ! ਮਰਾ ਭੈਣ ਦੀ ਐਸੀ ਤੈਸੀ।

ਧਰਮਾ : ਉਏ ਬਾਪੂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਰ ਕਿਸੇ ਸਾਲੇ ਦੀ! ਹੈਥੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਤੂੜੀ ਦਾ ਰੁਗ ਗਾਲ ਲੈ।

ਬਚਨਾ : ਉਇ ਧਿੰਦੀ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਜੁਆਈ ਕੀ ਕਰਦੈ? ਉਹਤੋਂ ਦੇ ਰੋਟੀਆਂ ਵੀ ਨੀ ਥੱਪੀ ਦੀਆਂ?

ਧਰਮਾਂ : ਉਇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੀ ਮੰਨਦਾ ਕਿਸੇ ਸਾਲੇ ਦੀ, ਦੱਸ ਫਿਰ ਡਾਂਗ ਮਾਰੀਏ।⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿਚ ਬਚਨੇ ਦਾ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਜੁਆਈ ਕਹਿਣਾ ਅਤੇ ਗਾਲੀ-ਗਲੇਚ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਤਰਾਂ
ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਦੀ ਕਰੂਰ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਭ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਸਾਹਮਣੇ
ਨਿਰਲੱਜ ਖੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਨਵ-ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਅਤੇ ਮਨੋਵੇਦਨਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੀ
ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿਚ ਪਈਆ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੈਕੂਰ ਦੇ
ਮੰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਸੂਰ ਵਾਂਗ ਰੜਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਨੇ ਹਲੇ ਤੱਕ ਉਸ ਦੇ ਅਚੇਤ ਮੰਨ ਚ ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਅਪ੍ਰਵਾਨਗੀ
ਬਾਰੇ ਪਿਆ ਗੁੱਸਾ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ:

ਜੈਕੂਰ : ਹੋਰ ਤਾਂ ਪਿੰਡ 'ਚ ਕੁਸ਼ ਨੀ ਹੁੰਦਾ? ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਿਹਰੂ ਤੇ ਮਿਹਰੂ ਦੀ ਨੂੰਹ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ

ਨੀ ਪਤਾ? ਅਹੁ ਭਾਉਆਂ ਦੀ ਦਰਸੇ ਜਦੋਂ ਘੁੰਦੇ ਮਜ਼ਬੀ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ ਉਦੋਂ

ਭਾਂਡਾ ਛੇਕ-ਤਾ ਸੀ ਪਿੰਡ ਨੇ ਭਾਉਆਂ ਦਾ? ਤੂੰ, ਇਕ ਛੱਡ ਤਿੰਨ ਕਰੀਂ ਬੈਠੀ ਐ ਤੈਨੂੰ ਦੇਸ

ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ-ਤਾ ਪਿੰਡਨੇ?⁷

ਉਪਰੋਕਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਜੈਕੂਰ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਕਰਮ-ਭੂਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਵਾ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ
ਮਲਵਈ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੋਈ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਪਾਤਰ ਮਲਵਈ ਉਪ-ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧੁਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਕ, ਅਖਾਣ-ਮੁਹਾਵਰੇ, ਗਾਲਾ, ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ ਆਦਿ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਮਲਵਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਧੁਨੀ ਵਟਾਂਦਰਾ : ਯ ਤੋਂ ਜ ਜਿਵੇਂ ਯਾਰ ਤੋਂ ਜਾਰ

ਛ ਤੋਂ ਸ਼ ਛੱਟੀ ਤੋਂ ਸੁੱਟੀ

ਜ ਤੋਂ ਚ ਮੇਜ ਤੋਂ ਮੇਚ

ਕੇਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਕੇਸ਼ਟ, ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਨੂੰ ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ

ਸਵਰ ਲੇਪ : ‘ਅ’ ਅਰਾਮ-ਰਾਮ

‘ਇ’ ਇਜਾਜਤ-ਜਾਜਤ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੁਹਾਵਰੇ “ਕੁੰਡੀਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗ ਫਸਗੇ, ਕੋਈ ਨਿੱਤਰੂ ਵੜਵੇ ਖਾਣੀ”, ਬੋੜੀਆਂ ‘ਚ ਵੱਟੇ ਪਾਉਣੇ, ਜੱਗੇ ਸੀਰ ਮੁੱਕਿਆ, ਅੱਗ ਲਾਈ ਡੱਬੂ ਕੰਧ ਤੇ, ਢਾ ਦੂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੀਗਰੇ, ਪੰਜੀ ਦਾ ਪੇਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਮੌਰ ਲੇਖਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕ ਝਨਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤ ਦੀ ਤ੍ਰਾਸਦਿਕ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਜਿਹ ਬੋਲ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਭਾਵੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਨ ਹੋ ਨਿਭੜਦੇ ਹਨ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਬਚਨਾ ਚੌੜ-ਚੌੜ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਧਿੰਦੀ ਨਾਲ ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮਾਂ ਧਿੰਦੀ ਨੂੰ ਵਰਜਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ “ਖੂਨ ਗਲ ਪੈਜੂ ਲੋਕ ਆਖਣਗੇ ਆਵਦਾ ਪਿਉ ਮਾਰਤਾ! ਇਹ ਬੋਲ ਨਾਹਰੀ ਹੱਥੋਂ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਪੂਰਵ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਮਾ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਮਾਖੋਲ ਵਿਚ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਲਾੜਾ ਬਣਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਰਬਾਲਾ। ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭਾਵੀ ਵਿਅੰਗ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਚਾਚੇ ਨੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸਚਮੁੱਚ ਹੀ ਲਾੜਾ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਜੈਕੁਰ ਦੇ ਮੂਹੋਂ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸਹੁੰ ਭਾਈਆਂ ਦੀ ਬੋਲ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰ ਦਾ ਵਿਅੰਗ ਇਸ ਤੱਥ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਜੈਕੁਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਮਾਮਿਆਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਸਗੋਂ ਨਾਟਕ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਔਲਖ ਸਥਾਨਕ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਛਿਲਦਾ, ਤਰਾਸ਼ਦਾ ਤੇ ਸਵਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਮਕਾਲੀ ਨਾਟਕਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਠਿਨ ਕਰਮ ਵਿਚੋਂ ਗੁਜ਼ਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਕੇਵਲ ਮਾਨਸੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਪੱਛੂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। “ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨੂੰ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਰਚੇ ਗਏ ਔਲਖ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਿਸੇ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਜਨਕ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕ/ਪਾਠਕ ਉਸ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਹੋਣ ਭਾਵੇਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ। ਔਲਖ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਕਾਰਜ-ਅਨੁਕੂਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਾਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਬਹੁ-

ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਬਹੁ-ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।⁸ ਔਲਖ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਜੋ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਕ ਸਧਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ।

ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰਲ ਸੰਚਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਠੋਠ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਨਾਟਕਕਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਆਂਚਲਿਕ ਖਿੱਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਪੂਰੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਧਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧਤਾ ਦਾ ਹੀ ਅਸਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ ਨੂੰ ਸੁਚੱਜਾ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਲਘੂ ਨਾਟਕ, ਬਗਾਨੇ ਬੋਹੜ ਦੀ ਛਾਂ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2015, ਪੰਨਾ 46
2. ਉਗੀ, ਝਨਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਟਕ, ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 2015, ਪੰਨਾ 268
3. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 247
4. ਉਗੀ, ਸੱਤ ਬਗਾਨੇ, ਪੰਨਾ 68,69
5. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 11
6. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 60,61
7. ਉਗੀ, ਪੰਨਾ 41
8. ਡਾ. ਅੱਛਰ ਸਿੰਘ ਕਾਚਲੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਅਜਮੇਰ ਸਿੰਘ ਔਲਖ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1985, ਪੰਨਾ 92